

גל המחאות בעיראק בצל "האביב הערבי"

ד"ר אלי אמריליו

מאות אלפי עיראקים כבר השתתפו בהפגנות הרבות שנערכו בעיראק מאז סוף ינואר 2011. ההפגנות, שמתקיימות בהשראת גל המחאות השוטף את העולם הערבי, לא זכו להתייחסות ממשית בתקשורת העולמית. הסיבות לכך הן, ככל הנראה, היקפן המצומצם יחסית לאלה של תוניסיה, מצרים, לוב וסוריה, וכן בשל ההערכה שלא יביאו בהכרח לשינוי של ממש במאפייני השלטון בעיראק, שנתפש כיום כדמוקרטי, בניגוד לשאר המשטרים במדינות ערב. עם זאת, דומה שאין להמעיט בחשיבות ההפגנות הללו, ראשית בשל עצם קיומן, דבר שהיה בלתי אפשרי במדינת המשטרה הנוקשה של צדאם; ושנית בשל השיח הציבורי שהן מנסות לקדם במטרה להשפיע הן על הזירה הפוליטית והן על המרקם החברתי השביר של המדינה.

אירועי המחאה המשמעותיים ביותר בעיראק התחוללו ב-25 בפברואר, כאשר עשרות אלפי עיראקים הפגינו בערים שונות ברחבי המדינה, ובמיוחד בכיכר אל-תחריר בבגדאד, תחת הסיסמה "יום הזעם". גם בעיראק נעשה שימוש במדיה החברתית כדי לגייס את ההמונים לרחובות. המארגנים הם רובם סטודנטים, אינטלקטואלים ופעילי ארגונים בלתי-ממשלתיים המפרסמים בתקשורת הודעות תחת השם "קואליציית ה-25 בפברואר". אשר למפגינים עצמם, הללו מגיעים מכל חלקי החברה העיראקית: גברים, נשים וילדים, עירוניים ובני שבטים ובני עדות שונות. במהלך העימותים בין המפגינים לבין כוחות הביטחון העיראקיים, נהרגו לפחות 29 מפגינים. מאז, הפכה כיכר אל-תחריר בבגדאד למוקד להפגנות שמתקיימות מדי יום ששי, בעוד ההפגנות נוספות מתקיימות במקביל בערים אחרות. המפגינים מציגים מספר דרישות עיקריות: חיסול השחיתות במנהל הציבורי, שיפור השירותים הציבוריים, מאבק באבטלה, הפסקת הכיבוש האמריקאי ושיפור התנאים בבתי-הכלא במדינה. בניגוד לדרישות תנועות המחאה במדינות ערביות אחרות לשינוי רדיקלי של שיטת הממשל, בעיראק מסתפקים, לפחות לעת עתה, בקריאות להפלת הממשלה הנוכחית. בכך יש אולי כדי להעיד שישנה הפנמה מסוימת בציבור של ערכי הדמוקרטיה ושל המבנה הפוליטי הדמוקרטי לאחר שנים של דיקטטורה. יחד עם זאת, אין ספק שההפגנות מבטאות בעיות קשות ביותר במציאות החברתית,

הכלכלית והפוליטית העכשווית בעיראק. למרות ההשקעות הכבירות, התשתיות במדינה עדיין במצב רעוע למדי. מים נקיים וחשמל אינם נגישים עדיין לאזרחים רבים; שיעור האבטלה עומד על כ-16% (קרי: כארבעה מיליון איש מחוסרי עבודה); רמת הביטחון האישי נמוכה לאור הפיגועים הרבים שגבו, על-פי הערכות שונות, מאז פלישת כוחות ארצות-הברית לעיראק, בין ששים אלף למאה אלף אזרחים; השחיתות נפוצה מאד במינהל הציבורי ואזרח מן השורה שמבקש לקבל שירות בסיסי נאלץ לרוב לשלשל כספי שוחד לכיסו של פקיד הממשל כדי לזכות בשירות. יש גם מעצרים פוליטיים רבים במיוחד של בני העדה הסונית. מנגנוני הביטחון והמשטרה מאוישים כיום על-ידי רוב שיעי שחלקו מורכב מאנשי מיליציות המקדמים חיסולי חשבונות עם הקהילה הסונית ששלטה במדינה שנים רבות.

תגובת ממשלת עיראק למהומות מזכירה את תגובת חלק מן המשטרים הערביים האחרים, אם כי מידת האלימות שבה היא נוקטת פחותה מזו שנקטת בסוריה או בלוב. מיד אחרי ההתפרצות בפברואר הכריז ראש-ממשלת עיראק, נורי אל-מאלכי, כי לא יתמודד על ראשות הממשלה בבחירות הבאות ב-2014. מספר פקידי ממשל התפטרו או אולצו להתפטר והממשלה הכריזה על תקופה בת מאה ימים שבמהלכה הבטיחה לשפר את השירותים לציבור. תקופה זו, שהסתיימה ביוני 2011 ללא תוצאות של ממש, תרמה להתפרצות גל נוסף של מחאות וקריאות להפלת הממשלה. במהלך גל המחאות נקטה ממשלת עיראק ביד קשה - כוחות הביטחון הרגו לפחות 35 אזרחים, פצעו ועצרו מאות אחרים. התנועה לבגדאד הוגבלה כדי להקשות על האזרחים שמתגוררים מחוץ לעיר להגיע לבירה. לפי כמה דיווחים, אף איים ראש הממשלה אל-מאלכי על כמה ראשי שבטים שלא לשלוח את בני שבטיהם להפגנות, אחרת יאבדו את קצבותיהם הממשלתיות. במקביל, פורסמו דיווחים לפיהם העבירה הממשלה כספים לשבטים שקיימו הפגנות תמיכה בממשלה. הסיקור העיתונאי של ההפגנות הוגבל וכמה עיתונאים נעצרו, אם כי באופן כלי ניתן לומר שהתקשורת העיראקית ביטאה במהלך האירועים דיון ציבורי חופשי למדי, בוודאי בהשוואה לעבר.

בחירת המפגינים בכיכר אל-תחריר בבגדאד כמוקד למחאה איננה מקרית אלא מהווה מעין חיקוי לנעשה בכיכר אל-תחריר בקהיר. יחד עם זאת גם לכיכר אל-תחריר הבגדאדית יש משמעות פוליטית מיוחדת. בכיכר זו - ששמה ניתן לה בעקבות ההפיכה של עבד אל-כרים קאסם ב-1958 שהביאה לנפילת המשטר המלוכני - ניצבת "אנדרטת החירות". אנדרטה זו הוקמה על-ידי הפסל העיראקי הנודע ג'ואד סלים ומסמלת את חירות העם העיראקי, אחדותו ושורשיו העתיקים מהתקופה השומרית, האשורית והבבלית. מעניין לציין כי ההפגנות מתנהלות לעיתים קרובות תחת הכותרת "המרד העיראקי הגדול" ("אל-ת'ורה אל-עראקיה אל-כברא"), כלומר על שם המרד שקיימו תושבי עיראק, ובמיוחד השיעים של הדרום, נגד הכיבוש הבריטי ב-1920. מאבק זה הפך לסמל של אחדות העם העיראקי, עצמאותו, רוח הפטריוטיזם שלו והמאבק בכובש הזר. הבחירה בסיסמה הזו מעידה כנראה על רצון להדגיש את האופי העיראקי העל-עדתי של ההפגנות ולתארן כלאומיות ופטריוטיות. מאפיין מעניין במחאה הוא הניסיון ליצור מכנה משותף ערבי-כורדי, דבר הבא לידי ביטוי בקריאות לשיתוף פעולה ערבי-כורדי וניהול הפגנות תחת סיסמת "ג'מעה אזאדית" - "יום ששי של החירות" בשפה הכורדית, שהיא סיסמת המפגינים באזור הכורדי.

למרות המסרים העל-עדתיים של תנועת המחאה, העדתיות והשבטיות ממלאות מקום חשוב בהפגנות. הערבים הסונים, שאיבדו ב-2003 את המעמד ההגמוני במדינה ממנו נהנו במשך זמן רב, נהרו יותר מהשיעים להפגנות והדגישו במיוחד את דרישתם לשחרר עצורים פוליטיים ולהפסיק את העינויים בבתי-הכלא, שכן הם היו הנפגעים העיקריים מכך. גוש "אל-עראקיה" הערבי-סוני הציג את המחאות כצודקות, ואילו המפלגות השיעיות נהגו להיפך מכך. כך למשל, ראש-הממשלה אל-מאלכי קרא לעיראקים שלא להשתתף במחאות בהזיהו מפני ההשלכות ההרסניות שעלולות להיות לכך על הישגי המשטר החדש בעיראק בתחום הדמוקרטיזציה, הבחירות החופשיות וחירויות האזרח. מקתדא אל-צדר, המנהיג השיעי הקיצוני, קרא גם הוא לעיראקים שלא להשתתף בהפגנות מסוג זה ואף ארגן הפגנת נגד בה הועלו דגלי ארצות-הברית וישראל באש כדי להסיט את הדיון הפנימי לגורם חיצוני, ברם ללא הצלחה רבה. איש הדת השיעי הבכיר בעיראק, עלי סיסתאני, אף הוא הצטרף לקריאה שלא לקיים את ההפגנות. יחד עם זאת, ראוי לציין שהקהילה השיעית איננה עשויה מקשה אחת. כך למשל, שלא כמו סיסתאני, אנשי דת שיעיים בכירים אחרים דווקא הצדיקו את המחאות וקראו להמשיך ולקיימן. גם ראשי השבטים לא נקטו מדיניות אחידה. חלקם עודדו את בני השבטים להצטרף לפעולות המחאה וחלק אחר נמנע מכך.

המחאות באזור הכורדי גם הן שמו למטרה את המאבק בשחיתות ובאבטלה, שיפור תנאי החיים ורפורמה במינהל הציבורי. יחד עם זאת ייחודן הוא בכך שהן הופנו נגד שתי המפלגות הכורדיות הגדולות, "המפלגה הדמוקרטית של כורדיסטאן" של מסעוד ברזאני ו"האיחוד הפטריוטי של כורדיסטאן" של ג'לאל טלבאני, החולשות על מנגנוני הממשלה האזורית של כורדיסטאן (KRG), ולא כלפי הממשלה המרכזית בבגדאד. המפגינים הדגישו במיוחד את הצורך לקדם זכויות אזרח תוך שלילת תופעות הנפוטיזם והשחיתות הנפוצות באזור זה. ממשלת האזור הכורדי נקטה באלימות לדיכוי ההפגנות, כולל ירי בנשק חם לעבר המפגינים, מעצרים רבים, תקיפת משרדים של הגוש המרכזי של האופוזיציה (הנקרא "גוראן", קרי: שינוי), האשמת האופוזיציה בחבירה לאיראן והפסקת התמיכה הכספית למפלגות התומכות במחאה. כדי לצאת ידי חובתה, הבטיחה ממשלת כורדיסטאן רפורמות מסוימות, אך עד כה לא נעשה הרבה בתחום הזה שכן האליטות השליטות מעוניינות לשמר את כוחן בשלטון. ה"פשמרגה", הצבא הכורדי, שבו הנפוטיזם מושרש, ורוב אנשיו נמנים על שתי המפלגות הגדולות, גם הוא לא מעוניין בשינוי, ואף השתתף בדיכוי האלים של ההפגנות שהובילו למותם של מספר קטן של מפגינים ולעשרות, אם לא מאות של פצועים. ההפגנות באזור הכורדי דעכו במאי 2011, והתארגנויות להפגנות נוספות דוכאו בעוד מועד על-ידי מעצר מארגנים שניסו לשמר את המחאה באמצעות הרשת החברתית פייסבוק.

לסיכום, לא ניתן לקבוע עדיין כיצד תסתיימנה המחאות והאם הדבר יוביל לחיזוק תהליך הדמוקרטיזציה בעיראק או דווקא לחיזוק גורמים קיצוניים ואנטי-דמוקרטיים. עם זאת, עצם קיומו של השיח הציבורי כפי שהוא בא לידי ביטוי בהפגנות היא תופעה מעניינת ומחדשת בפני עצמה, ככל שמודבר בעיראק הבתר-בעתית. כמו כן, ברור כי תהליך הדמוקרטיזציה בעיראק מצוי עדיין בהתהוותו וכי הוא עשוי לזכות בתנופה מסוימת רק אם העיראקים יאמצו גישות התמודדות

פלורליסטיות ופחות אלימות שעשויות לסייע להתגבר במידת מה על השסעים העדתיים והשבטיים שמעיבים על התפתחותה של חברה אזרחית מלוכדת ודמוקרטית.